Erciyes Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi
Yayınları No : 2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN KURULUŞ VE GELİŞMESİNE HİZMETİ GEÇEN TÜRK DÜNYASI AYDINLARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

(23-26 Mayıs 1996)

Yayına Hazırlayanlar

Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI
Doç.Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Doç.Dr. Mustafa KESKİN
Yrd.Doç.Dr. Ayhan ÖZTÜRK

Kayseri - 1996

ABDÜLKADİR İNAN'IN DİN TARİHÇİLİĞİ

Prof.Dr. Harun GÜNGÖR(*)

29 Kasım 1889 yılında Başkurdistan'ın Çigay köyünde doğmuş olan İnan, uzun mücadelelerle dolu bir hayat sürmüş, Çarlık Rusyası döneminde başladığı mücadelelerine Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Başkurdistan istiklâl mücadelesinde Zeki Velidi Togan'la birlikte hareket etmiş olan İnan, aynı zamanda çeşitli eğitim kurum ve kuruluşlarında da görev almıştır.

1925 yılında İstanbul'a gelen, İnan, Fuat Köprülü'nün arzu ve isteği ile Türkiyat Enstitüsünde Türkoloji asistanı olmuş, bu tarihten itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde yazı yazmıştır. 1933'te Türk Dili Tetkik cemiyetinde görev almış ve Atatürk'ün iltifatlarına mazhar olmuş olan İnan, 1936'dan 1944'e kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde profesör ünvanı ile görev yapmış, 1944 yılında bu ünvan ve görevi kaldırılmış, ancak 1955 yılına kadar yine aynı Fakültede öğretim görevlisi olarak hizmetlerini sürdürmüştür. 1961 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyetinde ilmî eserleri tetkik görevine getirilen İnan, uzun yıllar bu görevini sürdürmüş, 10 Ekim 1976 yılında da vefat etmiştir.

1908 yılından başlayarak 1976 yılına kadar kesintisiz yazı hayatını sürdüren İnan, kitap ve makale olarak üçyüz küsur bilimsel çalışma kaleme almıştır. Biz bu bildirimizde İnan'ın Türk kültür hayatını yakından ilgilendiren iki kitabını esas alarak onun Türk dini ile ilgili olarak verdiği bilgileri doğruluk ve yanlışlıkları açısından değil de daha çok dinler tarihi metodolojisi açısından değerlendireceğiz. Bu kitaplar:

1- Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1954,
2- Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976.

Hiç şüphesiz merhum İnan'ın Türk dini tarihi ile ilgili çalışmaları sadece bu iki kitaptan ibaret değildir. Onun özellikle Orta Asya Türk şamanlığı ile ilgili devrin Rus araştırmacıları V.V. Radlof, A.V. Anohin ve V.Ç. Verbitski gibi ilim adamlarından çevirileri yanında birçok makale ile kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı araştırmaları mevcuttur.

Abdülkadir İnan'ın Türk dini tarihine katkılarını daha iyi tesbit etmek için, kendinden önce Türk dini tarihi ile ilgili araştırmalara bir göz atmak gerekir.

(*) Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bilindiği üzere Türk din tarihi ile ilgili ilk bilgiler biz Türklerden ziyade komşu kavimlerin bizim inanışlarımızla ilgili verdikleri bilgilere dayanmaktadır. Bu hususta da ilk sırayı Çin yıllıkları almaktadır. Bu yıllıkların en önemlileri gerek W. Eberhard[1] tarafından gerekse Lev Nikolayeviç Gumilev[2] tarafından da büyük değer verilen *Vey-şu* ve *Suy-şu* adlı Çin yıllıklarıdır. Daha sonra Arap, Fars ve Bizans kaynakları gelmektedir. Ancak sadece bunlara dayanılarak ilk dönem Türk din sistemini tam ve sistematik olarak ortaya koymak pek mümkün olamamaktadır. Yine de onlar, Türklerin gelenekscl dinî inanışları ve uygulamaları hakkında bize bir fikir veriyorlar.

Türk din sistemi ile ilgili diğer bir kaynak doğrudan bizim düşünce ve hissiyatımızı anlatması açısından büyük bir değere sahip olan ve 732-734 yıllarında dikilmiş bulunan, birer mezartaşı kitabesi olan Orhon Abideleridir. Şüphesiz bu abidelerde *Tengri, Yer-sub, Umay*... vb. bazı kavramlar yer almakta ise de sadece bunlara dayanılarak da oldukça geniş bir cografyaya yayılmış, zamanla da Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Nesturi Hiristiyanlık ve Müslümanlıkla temas ve ilişki içine girmiş büyük bir topluluğunun orijinal dinî inanış ve dinî pratiklerini tesbit etmek de pek mümkün görünmüyor. Özellikle de karşılaşılan dinlerin propaganda esnasında başvurdukları taktik ve teknikler gözönüne alındığında durum daha da karmaşık hale gelmektedir.

X. yüzyıldan itibaren İbni Fazlan başta olmak üzere Müslüman tüccar ve seyyahların Türk dinî ile ilgili verdikleri bilgiler, basit gözlemlere dayandığı için pek mu'teber olmamakla birlikte ne yazık ki daha sonraki araştırmacılar tarafından Türk dini hakkında genel tesbitler olarak kabul edilmiş, hatta bir Türk topluluğuna ait olan bu inanışlar Türk topluluklarının genel inanışları olarak takdim edilerek kavram kargaşasının doğmasına sebeb olunmuştur. Burada şu hususu hatırlatalım ki, bugün olduğu gibi geçmişte de Türk toplulukları hiç bir zaman dini bir birlik içinde olmamış, onların inanışlarında her zaman dinî pluralizm hakim olmuştur.

İlk devirlerde Orta Asya Türk kitlelerinden ayrılarak Güney Sibirya bozkırlarına ve taygalara çekilen Yakutlar ve Dolganlar ana Türk kitlelerinin siyasi, dinî ve kültürel hayatına katılmamışlardır. Diğer Türk kitleleri ise Batıya doğru yönelmiş çeşitli devletler kurmuşlardır. Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Peçenek, Uz ve Kıpçak kitleleri bir yandan Hıristiyanlığı seçerken, diğer yandan X. yüzyılda Balkan yarımadasında *Bogomilizmin* oluşmasına kültürel katkıda bulunmuşlardır. VII-X yüzyıldaki Hazarlar Musevîliğin Karaîlik adlı mezhebini kabul etmişlerdir. Karadeniz'in güneyinden Anadolu'ya gelen Türk kitleleri ise Müslümanlığı seçmişlerdir.

Maveraünnehr kültür çevresinde yetişen bir kaç kişi hariç, Selçuklu ve Osmanlı klasik devir medreselerinde dinler tarihi ile ilgili derslerin okutulup-okutulmadığı bilinmemektedir. Ancak XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen Din Bilimleri ile ilgili araştırmalar ülkemizi de etkilemiş, son dönem Osmanlı medreselerinde *İlm-i Esâtir* adı altında dinlerle ilgili bilgiler verilmeye başlanmış, daha sonra da *Tarih-i Edyan* dersleri okutulmuştur. Ne var ki, bu derslerde Orta Asya Türk dini ile ilgili tek bir cümle bile mevcut değildir.

---

1 W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev: Nimet Uluğtug, Ankara 1942, s. 73.

2 Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türk Dini*, Çev: Harun Güngör, *Türk Kültürü* Sayı: 377, Eylül 1994, s. 520-521.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulması, buna paralel Türk tarih tezinin tesbiti ve ortaya konulması Orta Asya ile ilgilenmenin gereğini ortaya çıkarmış, buradan hareket eden Ziya Gökalp ana kategorileri itibari ile Durkheimci bir yaklaşımla kaleme aldığı *Türk Medeniyeti Tarihi* isimli eserinde Şamanizm konusuna dikkat çekmiş, bunun dinden ziyade Sihrî-büyüsel bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Ancak Gökalp bu doğru tesbitinden sonra yanlış bir adım atarak Türk din sistemini *Toyunizm*[3] olarak nitelemiş ve adlandırmıştır. Gökalp'ı Fuat Köprülü izlemiş, Dar'ül-fünun Edebiyat Fakültesinde verdiği *Türklerin Tarihi Dinisi* adlı ders notlarında ilk Türk dinini Şamanizm olarak adlandırmış ve daha sonra da konu ile ilgili birçok makale kaleme almıştır. Son dönem araştırmacılar İ. Kafesoğlu, B. Ögel, H. Tanyu vb. ise Türk dini sistemini Şamanizden ayırmış ve onu *Göktanrı Dini, Tek Tanrı Dini* ve hatta *Haniflik* diye nitelemişlerdir. Son zamanlarda ilk dönem Türk dinini islamlaştırma gayretleri hızla artmış, yazdıkları kitaplara bakıldığında ilk dönem Türk din ve tanrı anlayışı hakkında hemen hiç bir bilgileri olmadığı anlaşılan bu araştırmacılardan basit analojilerle Orhon Kitabelerinde tanrının 99 ismini bulanlar olduğu gibi, daha da ileri gidip Türk kelimesinin bir milleti değil, bir dini ifade ettiğini iddia edenler bile çıkmıştır.[4]

Türkiye'de bu gelişmeler olurken XVII yüzyıldan itibaren Orta Asya'yı işgal eden Ruslar, Türkiye Türklerinin adlarını bile unuttukları Türkistan'da kalan Türklerin dinî sistemlerini tesbit etmeye başlamış, Yakutlar, Altay Türkleri; Altay Kişi, Teleüt, Telengit, Kızıllar, Kaçinçler, Koyballar, Sagaylar, Şorlar, Beltirler, Komandinler, Çelkanlar, Hakas, Şor, Tofa ve Tuvalar'ın dinî inanışları ile ilgili tesbit ve çalışmalara başlamışlardır. 1917 Ekim Devriminden önce A.V. Anohin, V.V. Radloff, V.Ç. Verbitski, tarafından başlayan bu çalışmalar devrimden sonra da çeşitli araştırmacılarla devam etmiştir. Burada özellikle Yakut Şamanizmi ile ilgili olarak yaptığı çalışmalarından tanıdığımız Yakut araştırmacı G.V.Ksenofontov'u da anmak yerinde olacaktır.

Batı Avrupa'da da Türk dini ile ilgili çalışmalar devam etmiş, özellikle Uno Harva tarafından kaleme alınmış olan *Les représentations religieuses des peuples Altaiques* adlı eser gerçekten takdire şayandır. Ayrıca Romen asıllı dinler tarihçisi Mircea Eliade'ın "le *Chamanisme et les techniques archaiques de l'extase* ", adlı eseri ile J.P. Roux'nun *La religion des Turcs et des Mongols* adlı eserini de zikretmek gerekir.

İşte bir yandan Cumhuriyetle kendi kültürel köklerine ilgi duyan Türk araştırmacıları, bir yandan da Rus baskısından kaçarak ülkemize gelen ve her biri kendi alanında birer kıymet olan ilim ve devlet adamları Rus dilini de iyi bilmelerinden dolayı o zamana kadar ülkemizde pek de ilgi uyandırmayan *Şamanlık*, yahut diğer bir ifade ile *Şamanizm* üzerinde durmuş, bu konuda kitap ve makaleler kaleme almış, çeviriler yapmışlardır. Abdülkadir İnan'da bunların en başta gelenlerinden biridir. İnan'ın, şamanlıkla ilgili ilk yazıları 1926'da yayınlanmaya başlamış, daha sonra Anohin'den yaptığı çeviriler önemli bir boşluğu doldurmuştur.

1954 yılında kaleme aldığı Şamanizm kitabında Abdulkadir İnan, Orta Asya şama-

---

3 Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi, İslamiyetten Evvel Türk Medeniyeti*, İstanbul 1341, s. 95.

4 Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna*, İstanbul, 1995, s. 192-vd; *Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna Açısından Bakış*, İstanbul, 1991.

nizminin esaslarını *Göktanrı, Güneş, Ay, Yer-su, Atalar kültü, Ateş* unsurları üzerine bina etmiş, bunları şamanlığın birer unsuru olarak takdim etmiş, ama kutsalla din dışını ayıran ve dini açıdan oldukça önemli bir anlam ifade eden *Iduk* kelimesini XI. yüzyılda kazandığı anlamla, sadece hayvan kurbanına hasrederek., onu dini pratikler sahasına aktarmıştır.[5] XVIII.yüzyılda Rus araştırmacıların tesbit ettiği şamaniî inanışları, geriye doğru bütün zamanlara yayıp, acele ile genelleştirerek, modern ve çağdaş araştırmacıların tersine Şamanizmin bir din olduğunu kabul eden İnan, yine de eski Türk dininin temelini teşkil ettiğine inandığı Altay ve Yakut şamanlığının bütün halinde eski Türk dinini temsil edemiyeceğini anlatmaktadır.

J.P.Roux tarafından uçurumun kenarında kalan bir kimse[6] olarak nitelenen İnan'ın şamanizm hakkında, onu sistematize edecek derecede bilgi sahibi olmadığını ifade etmek gerekir. Zira şamanlığın temelinde animizm, animatizm, naturizm ve hatta totemizmden tanrı anlayışında antropomorfizm ve zoomorfizme kadar birçok inanç mevcut olup, bunlar birbirlerinden ayrılamayacak derecede karışmıştır.Bunun yanısıra onda astrolojik unsurlar da önemli yer tutmaktadır. Türk din sistemi Tanrı anlayış ve inancı ile Şamanizmi aşmasına rağmen, İnan, Orhon kitabelerindeki *Tanrı, yer-su* ve *Umay* inancını maalesef Şamanizmin bir unsuru olarak görmekte, ayrıca kitabelerde *kam = şaman, oyun, bö* v.b. gibi kelimeler zikredilmemesine rağmen bu kitabelerin şamanlık ruhunda telif edilip dikildiğini anlatmaktadır ki, buna katılmak mümkün değildir.

Türklerin semitik dinlerden önce temasa geldiği dinlerin etkilerini bir yana bırakarak Tanrının yaratıcılık vasfının samilerden kaynaklandığını anlatan İnan'ın[7] Göktanrı hakkındaki düşüncesi de pek belirgin değildir. Yani o nedir? Antropomorfik bir karakter mi, yoksa zoormorfik bir karakter mi arzetmektedir? Diğer taraftan o, fonksiyonel bir tanrı mıdır, yoksa, O bir tür *Deus Otiosus* mudur?

Günümüz Rus araştırmacıların tersine ruhları birer tanrı telakki ederek Türk tanrı panteonunun çeşitli tanrılarından oluştuğunu anlatan İnan, Türk din sistemine politeist bir karakter atfederek, *Göktanrı, tek tanrı* dini... tezlerine karşı çıkmaktadır.[8] Ancak tekamülcü bir yaklaşımla tanrının tekleşmesini siyasî iktidarın gücünün belirlediğini, bu sebeble ancak imparatorluklar döneminde tanrıların tekleştiğini anlatmaktadır. Bu şekli ile tanrı, Durkheim-Gökalp sosyolojisinin deyişi ile ma'şerî şuur'un ifadesi olmakta işte bu dönemlerde millî tanrılar teşekkül etmektedir. Bu görüş gerek Eliade[9], gerekse de Roux[10] tarafından kabul edilmektedir.

Türk dini sistemine çok sonraları ve Moğol etkisi ile girmiş olan Erlik'i Ülgen'in karşısına dikerek A.Von Gennep gibi Türk din sistemine dualist bir karakter atfeden İnan

---

5 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954, 97-99, *Makaleler ve İncelemeler I*, (2.Baskı) Ankara, 1987, s.617-618.
6 Jean-Paul Roux, *La religion des Turcs et des Mongols*, Paris 1984, p.51.
7 İnan, *Şamanizm*, s.14.
8 İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s.15 vd.
9 Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des Idées religieuses*, Paris 1983, III, 13.
10 Jean Paul Roux, *Tengri, The Encyclopedia of religion*, New-York, London, 1987, V.14, p. 401-403.

Umay ilahesini *plesanta* olarak değerlendirmekte, eserlerinde Bay Ülgen ve Erlik'in oğul ve kızlarından bahsetmesine rağmen, yeni tanrıların ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynayan oğul ve kızlar arasında bir evlilik olup olmadığından hemen hiç söz etmemektedir. Bilinmesi gerekir ki Türk tanrı anlayışında Hierogami = kutsal evliliğin bulunmaması temel bir özelliktir.[11] Bu özellik dikkate alındığında tanrıça Umay'ın ödünç bir tanrıça olduğu meydana çıkmaktadır. Halbuki İnan, Umay'ı milli bir tanrıça gibi takdim etmektedir.

Çoğu Rus araştırmacıların eserlerinden yararlanan İnan Şamanızmı, Eliade'dan ziyâde Coulino'nun tanımına yakın, tümevarımcı bir yöntemle animizm ve totemizm eksenli olarak düşünmekte ve kabul etmektedir. Hatta üzülerek ifade edelim ki Yakutlardaki *Tangara* kelimesini *put* olarak çevirmekte bu konuda İncil mütercimlerinin gösterdiği hassasiyeti bile göstermemektedir.[12]

Din kutsalın tecrübesidir. Kutsal şuurun yapısında bir unsurdur yoksa şuurun tarihinde bir dönem değildir. Halbuki İnan'ın eserlerine toptan bakıldığında onun herşeyden önce kutsalı şuurun yapısında bir unsur olarak değil, tarihinde bir dönem olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür. İşte bu, dini olayları sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel muhtevasından soyutlayarak sırf tarihi bir fenomen olarak telakki eden tarihçi bir bakış açısıdır. İ. Kafesoğlu, F. Köprülü ve B. Ögel ve M. Eröz vb. de ulaştıkları sonuçlar farklı olmasına rağmen İnan'ın dinî historisist[13] anlayışına paralel anlayışlar sergilemişlerdir. Bu anlayışı kendi kitaplarına verdikleri isim ve başlıklardan da anlamak mümkündür.Bugün bile bu anlayışın tipik bir örneğini Roux'un *La religion des Turcs et des Mongols* kitabının çevirisine eklenen *eski* kelimesinde de görmek mümkündür. Bu görüş dinin bir dönem içine hapsedilmesi ve öylece anlaşılması anlamına gelmektedir. İşte bu anlayışla olmalıdır ki, İnan ikinci olarak kaleme aldığı *Türklerin Eski Dini Tarihi* kitabının başlığını bile yukarda anlattığım görüş doğrultusunda koymuştur. Oysaki dinî düşünce ve fikirleri sadece bir döneme, tarihin belli bir devresine hapsetmek mümkün değildir. Bu durum dinin *transhistorique* yani tarihi aşan karakterini görmezlikten gelmek anlamına geldiği gibi, insanın tarihi bir varlık olması düşüncesine de terstir. Bu görüş doğrultusunda hareket edildiğinde milli kültürümüzün birer unsuru ve Orta Asya Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiğimiz Anadolu'daki inanışları izah etmek ve açıklamakta güçlük çekilir.

Dinler tarihi objektif bir bilimdir. Onun objektif karakteri uyguladığı metoddan kaynaklanır. Bu sebeble de din tarihçisi değer yargılarından kaçınmak zorundadır. Durum böyle olmasına rağmen merhum İnan, eserlerinde başka bir bilimin kullandığı ve tamamen bir inanç ve bu inanca bağlı değer yargısını ifade eden terim ve terminolojileri kullanmış, Eski Türk Dini Tarihi adlı kitabının bir bölümüne *Hurafeler ve Menşe'leri, eski Türklerde din* (Türklerin Cahiliyyet Devri)[14] gibi gayet indî bir başlıkla durumu okuyucularına sunmuştur. Bu ayırım objektifbir kültür ve hatta din tarihçisi için hiçde olumlu birşey değildir.

---

11 Mircea Eliade, *Traité d'Histoire des religions,* Paris, 1974, s. 66.
12 *The Gospel in Many Tongues*, Great Britain, 1965, s. 164.
13 Mircea Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Paris, 1971, p. 77.
14 Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 179, vd.

Bütün bunlardan sonra şöyle bir soru sorulabilir. Acaba Abdülkadir İnan'ı dinler tarihçisi olarak kabul etmek mümkün mü? Bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Gerek formasyon gerekse de eserlerin muhtevası onun meslekten bir din tarihçisi olmadığını açıkça göstermektedir. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği üzere bir bilim ancak onun kullandığı terminoloji ile yapılabilir. Başka bir bilim ve dinin kullandığı terminoloji ile dinler tarihi yapmak hem o dini ve hem de tarihi anlamamak demektir. Hele Cahiliyyet devri gibi, İslam tarihine bile Abbasîler döneminde giren bir tabiri oradan alıp Türkler için kullanmak İslam öncesi Türk kültürünü toptan inkar, inkar olmasa bile red anlamını taşımaktadır ki, bu Türk kültürünün devamlılığı açısından yanlış, yanlış olduğu kadar da tehlikelidir. Sadece İnan'ın değil Gerek tarih, gerekse edebiyatla ilgilenenlerin uyguladığı tarihi bölümlemek, yani Türk tarih ve edebiyatını İslam öncesi ve sonrası diye ayrıma tabi tutmak bilimsel ve tutarlı görünmemekte böylesine bir ayırımı Türk Tarihine uyguladığımızda sorunlara yol açmaktadır. Mesela Sovyetlerin dağılması ile ortaya çıkan ve herbirinin kendi kültür ve tarihi bulunan ama din olarak Hıristiyan, Musevî, Budist-Lamaist ve Akdin mensupları bu tür bir tasnifte nereye yerleştirileceklerdir?

İnan'ın makaleleri hiç şüphesiz bizce hazırladığı kitaplardan daha tutarlı ve önemli bilgiler içermektedir. Örneğin onun *Ak-yang-Ak dinle* ilgili verdiği bilgi,[15] Çet Çolpan tarafından kurulan ve bizce Budizmo-şamanizm olarak nitelenen bu din, Altaylıların bir yandan ilerleyen provoslav dinine, diğer yandan da Lamaizme bir tepki ve Altay Türklerinin millî kimliklerini koruma mücadelesidir. Kitapta buna yer verilmesi oldukça önemlidir.

Diğer yandan Şamanizm kitabının ikinci baskısına yazdığı Balbal terimi ile ilgili açıklama da önemlidir.[16] Hiç olmazsa İnan burada Balbal 'la Taşnine'leri ayırmaktadır. Halbuki bu husus ülkemizde hala karıştırılmaya devam etmektedir.

Bize öyle geliyor ki, her ne kadar İnan meslekten din tarihcisi olmasa da onu bir din etnologu olarak kabul etmek gerekir. Bu tenkidlere rağmen O, özellikle o zaman Türkiye'de bilinmeyen, hatta tabu sayılabilen bir çok konuya el atmıştır. Kullandığı literatür eskimiş olmasına rağmen inan Şamanizm kitabı ile hiç olmazsa böyle kültürel bir olgunun mevcudiyetine dikkat çekmiş ve konuyu tartışmaya açmış, Türk din tarihine ve etnolojisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Kaleme aldığı eserleri ve Türk din etnolojisi ve Türk kültür tarihi açısından önemli makalelerinden dolayı İnan'ı saygı ve rahmetle anıyorum.

---

15 İnan, *Şamanizm*, (II. Baskı) 202-203.

16 İnan, *Şamanizm*, (II. Baskı) 4, 231, *Makaleler ve İncelemeler II*, s. 394.